

PRISUDVIKLING OG PRISPOLITIK ¹⁾

AF NIELS LINDBERG

INDLEDNING

DEN Krig, der nu føres paa andet Aar, ligner, hvor forskellig den end maatte være fra sine Forgængere i militær Henseende, dog disse paa et væsentlig Punkt: den betyder en Nedgang i Befolkningernes Vareforsyning. Dette gælder ogsaa Danmark, hvis Prisudvikling og Prispolitik skal belyses i det efterfølgende.

Nedgangen i Vareforsyningen herhjemme i Krigens første Tid maa betragtes dels som et Resultat af Nedgangen i de oversøiske Tilførsler, der atter skyldes Søkrigen og Blokaden, dels som et Resultat af Kronens forringede Købeevne i Udlandet og den relativt stærkere Stigning i vore Importpriser i Forhold til Eksportpriserne. Dermed blev selve Nationalindtægten regnet i Varer mindre. Men samtidig gik Forbrugernes Pengeudgivelse ikke tilbage, tværtimod. Begge de nævnte Forhold: Nedgangen i Nationalindtægt og Opgangen i Pengeudgivelsen maatte med den Samfundsstruktur, vi har, medføre Tendens til Prisstigning. Hvis man kunde veje den Betydning, som de nævnte Faktorer har haft, mod hinanden, vilde man formentlig — specielt med Hensyn til vore Lagerbeholdninger — naa til det Resultat, at Nedgangen i den Mængde Varer, der kom frem til Forbrug i Krigens første Maaneder, ikke var nær saa vigtig en Prisstigningsfaktor som Opgangen i Forbrugernes Pengeudgivelse. Men det er sandsynligt, at Befolkningens Anticipation af en kommende Nedgang i Realindtægterne var en ikke uvigtig Drivkraft til Starten af Kapløbet om at forøge Pengeudgivelsen og faa Indtægterne sat i Vejret. Ved Siden af denne Forklaring maa man imidlertid sætte en anden, der ikke er mindre vigtig. Det staar

¹⁾ Artiklen er bygget over et Foredrag i Socialøkonomisk Samfund December 1940, de sidste Tilføjelser er gjort Marts 1941.

PRISUDVIKLING OG PRISPOLITIK ¹⁾

AF NIELS LINDBERG

INDLEDNING

DEN Krig, der nu føres paa andet Aar, ligner, hvor forskellig den end maatte være fra sine Forgængere i militær Henseende, dog disse paa et væsentlig Punkt: den betyder en Nedgang i Befolkningernes Vareforsyning. Dette gælder ogsaa Danmark, hvis Prisudvikling og Prispolitik skal belyses i det efterfølgende.

Nedgangen i Vareforsyningen herhjemme i Krigens første Tid maa betragtes dels som et Resultat af Nedgangen i de oversøiske Tilførsler, der atter skyldes Søkrigen og Blokaden, dels som et Resultat af Kronens forringede Købeevne i Udlandet og den relativt stærkere Stigning i vore Importpriser i Forhold til Eksportpriserne. Dermed blev selve Nationalindtægten regnet i Varer mindre. Men samtidig gik Forbrugernes Pengeudgivelse ikke tilbage, tværtimod. Begge de nævnte Forhold: Nedgangen i Nationalindtægt og Opgangen i Pengeudgivelsen maatte med den Samfundsstruktur, vi har, medføre Tendens til Prisstigning. Hvis man kunde veje den Betydning, som de nævnte Faktorer har haft, mod hinanden, vilde man formentlig — specielt med Hensyn til vore Lagerbeholdninger — naa til det Resultat, at Nedgangen i den Mængde Varer, der kom frem til Forbrug i Krigens første Maaneder, ikke var nær saa vigtig en Prisstigningsfaktor som Opgangen i Forbrugernes Pengeudgivelse. Men det er sandsynligt, at Befolkningens Anticipation af en kommende Nedgang i Realindtægterne var en ikke uvigtig Drivkraft til Starten af Kapløbet om at forøge Pengeudgivelsen og faa Indtægterne sat i Vejret. Ved Siden af denne Forklaring maa man imidlertid sætte en anden, der ikke er mindre vigtig. Det staar

¹⁾ Artiklen er bygget over et Foredrag i Socialøkonomisk Samfund December 1940, de sidste Tilføjelser er gjort Marts 1941.

fast, at vigtige Grupper af Producenter, som var kommet i den Stilling, at udenlandsk Konkurrence var faldet helt eller delvis væk, samtidig med at Forbrugerne gerne vilde have dem til at forøge eller blot opretholde Produktionen, i Løbet af kort Tid efter Krigens Udbrud skaffede sig højere Priser paa de Produkter, de solgte og dermed større Pengeindtægter. Paa disse Maader opstod Kapløbet om at opretholde eventuelt forøge Indtægterne til Trods for Tendenserne til synkende Realindtægter for Befolkningen som Helhed. Som Illustration til det her anførte skal vi omtale nogle af de første og vigtigste Kapløbere i det beskrevne Kapløb¹⁾.

NEDGANG I TILFØRSLERNE AF VARER

Krigen og Blokaden medførte øget Knaphed paa Tonnage, direkte Tab af Skibe og Ladninger og stærkt forlængede Sø-Transporter. Direkte og indirekte bevirkede dette Nedgang i Tilførslerne. Ganske særlig maa det nævnes, at Tilførslerne af Korn og Brændsel gik ned. Hele dette Forhold er som bekendt ikke blevet udjævnet, men endda paa visse Omraader skærpet efter Danmarks Besættelse, idet den direkte Tilførselsbegrænsning er blevet skrappere, omend Fragtstigninger stort set er standset. Vi er nu under den absolutte Blokade. Naturligvis behøver en Nedgang i Nationalindtægten ikke at vise sig i almindelig Prisopgang. Under et System, der f. Eks. kombinerede Nedsættelser af den pengelige Købeevne med Tilskud til Nedbringelse af visse Varepriser og dertil knyttede Rationeringer, kunde Nedgang i Nationalindtægt regnet i Varer foregaa uden almindelige Prisstigninger over hele Linjen. Fattiggørelsen vilde da ikke være et Spørgsmaal om Forskydninger i Prisrelationer, men et Spørgsmaal om den konkrete Karakter af de politiske Bestræbelser. Men i det danske Samfund var det, der kom — almindelige Prisstigninger — i og for sig naturligere.

FORBRUGERNES PENGEUDGIVELSE STIGER

Overfor den beskrevne Nedgang i Tilførslerne af Varer staar Opgangen i den udgivne Mængde af Penge.

¹⁾ Rækkefølgen maa ikke tages som et Udtryk for, at de paagældende »Kapløbere« kan anses for at have været ivrigere og mere hensynsløse end andre.

Blandt de Grupper af Producenter, der har faaet forøgede Pengeindtægter, nævnes først Korndyrkere og Skovejere — til dels iøvrigt de samme Personer nemlig særlig de store Ejendomsbesiddere. Med uforandret Efterspørgsel efter Korn fra de kornkøbende Landbrugere og fra Næringsmiddelindustrien, men nedadgaaende og til sidst helt udeblivende Indførsel fik det danske Korn en forøget Knaphedsværdi. Ejendomsretforholdene og Samfundets politisk-økonomiske Struktur tillod Korndyrkerne at indkassere denne Knaphedsværdi som Indtægt. Herfra udgik dels en direkte Prispaaavirkning overfor de Varer, der fremstilles af Korn, dels en indirekte — den vi her skal betragte — nemlig over Producenternes forøgede Pengeindtægter og dermed følgende forøgede Udgivelse af Penge. Som bekendt er Rugpriserne steget stærkt to Gange. Første Gang den 16. September 1939 fra den faktiske Pris ca. 14,70 Kr. til 19,20 Kr. (Maksimalpris). Anden Gang i September Maaned 1940 til 29 Kr. Ogsaa Skovejernes Salgsprodukt Træ fik en forøget Knaphedsværdi, og en lignende direkte og indirekte Prispaaavirkning opstod som for Kornets Vedkommende.

Hvad angaar Grossister og Fabrikanter, kan der næppe være Tvivl om, at mange Grossister i Begyndelsen af Krigen — inden Danmark kom ind under den fuldstændige Blokade — fik sat deres Fortjenester paa den enkelte Vareenhed op og, for saa vidt Begrænsningen i Tilførslerne ikke var alt for stor og Lagre var forhaanden, ogsaa deres Pengeindtægt. Det kan derfor ikke undre, at Grossisterne, og da særlig de store Importører, var utilfreds med den første Krigsavance-Bekendtgørelse af 3. September 1939, der truede med at gøre det, der privat var fortjenstfuldt, samfundsmæssigt set mindre fortjenstfuldt. De fik her Støtte fra Fabrikanternes Erhvervsrepræsentanter. Den Bestemmelse i Bekendtgørelsen af 3. September 1939, der vakte særlig Modstand, lød saaledes »Udnyttelse paa det indenlandske Marked af den forhaandenværende Situation til en Forhøjelse af den procentvise Avance udover den i vedkommende Branche sædvanlige (»Vareaager«) er forbudt.« Drøftelserne mellem Erhvervenes Repræsentanter og Myndighederne resulterede i en ny Bekendtgørelse af 19. Oktober 1939. Som vi senere skal se, blev Priskontrolraadets Bemyndigelse udvidet paa enkelte Punkter, men for det Spørgsmaal, der i denne Forbindelse har Hovedinteressen, betød Oktober-Bekendtgørelsen legaliseret Adgang til Risikotillæg til Avancen og en Slags Pristalsregulering af denne.

Hvad angaar Redernes Pengeindtægter, er Fragtratetallets Stigning et Fingerpeg. Selvom Stigningen i væsentlig Grad skyldes de større Omkostninger ved de forlængede og risikofyldte Rejser, er der dog næppe Tvivl om, at Fragtratetallets Stigning samtidig indicerer forøget Indtjening i Rederierne ikke alene i 1939, men ogsaa i de første Maaneder af 1940. Iøvrigt gælder det for Rederierne som for en Række større Industri- og Handelsaktieselskaber, at de har opsparet gode Reserver i de foregaaende Aar, der nu bliver mobiliseret, saaledes at en ikke ubetydelig Del af de kapitalbesiddende Samfundsgrupper, hvis ikke de rammes af særlige Indgreb, nogenlunde vil kunne gardere deres Pengeindtægters Niveau og saaledes deltage i Spillet om »ikke at sidde med Sorteper«.

Det vil være kendt, at ogsaa Arbejderne i det første Halvaar af Krigen deltog i de almindelige Bestræbelser for at forøge Pengeindtægterne. Medens adskillige Enkeltpersoner eventuelt større Erhvervsgrupper (her tænkes særlig paa Kornsælgerne og Skovejere) fik deres Pengeindtægter forøget i saa høj Grad, at deres Realindtægter steg, gælder dette sidste ikke Arbejderne — tværtimod. Den Lønoverenskomst, der blev afsluttet 31. Oktober 1939, indeholdt ganske vist Bestemmelser om Lønregulering efter Pristal, men der var Tale om en Regulering kvartalsvis bagud. Som bekendt offentliggøres Pristallet rundt regnet en Maaned efter, at Prisoplysningerne er indsamlet. Pristallet vil derfor allerede ved Offentliggørelsen være bagefter, og Løntillæget giver da ikke Kompensation for Prisstigningerne i den omhandlede Maaned. Naar Prisstigningerne fortsætter i det følgende Kvartal, kommer Lønningerne igen bagud, saa at de ved Kvartalets Slutning er fire Maaneder bagud. Deraf følger, at under Forudsætning af jævn Prisstigning, er Lønningerne selv med Pristalsregulering i Gennemsnit cirka to Maaneder bagud. Endvidere giver det sig selv, at Lønoverenskomsten ikke var nogen primær Prisstigningsaarsag, da den kun fik Relevans, hvis Priserne steg mere end 3 Points i Kvartalet (efter Pristallet 1914 = 100). Men naturligvis kan den Betragtning anlægges, at havde Arbejderne ikke faaet Lønregulering i Oktober 1939 og Januar 1940, saa havde den af Arbejderklassen udgivne Pengesum været mindre, og Tendensen til Prisstigning tilsvarende afdæmpet. Afgørende havde dette næppe været for den samlede Prisbevægelse. Men det er klart, at andre Samfundsgrupper var kommet til at ligge bedre placeret i Kapløbet om at holde Realindtægterne oppe.

Mens vi er ved Arbejdernes Indtægter, vil det være naturligt at omtale den eneste deflative Kraft af nogen Betydning, nemlig den mindre Pengeudgivelse, der skyldes Indtægtstab ved den stigende Arbejdsløshed. Selvom denne deflative Kraft ikke maa overses, er det tydeligt, at de inflative Kræfter alt i alt er de stærkeste. Dette hænger ogsaa sammen med to Momenter, der nu skal omtales.

Det vil være kendt, at det stigende Seddelomløb, som Krigens første Periode udviste, blandt andet blev foraarsaget af, at Sparere trak Penge ud af Banker og Sparekasser og købte for dem. Den legale Begrænsning af Udtrækkene fik ingen praktisk Betydning, ligesom Detailomsætningsstatistikken viser, at Hamstringsforbudet ikke blev overholdt. Endvidere fandt der i Krigens første Maaneder Salg af Obligationer Sted fra privat Side. Hele denne Bevægelse kan for en væsentlig Del siges at være Udtryk for »Flugt over til Realværdierne«. Den forløb glat som Følge af Nationalbankens Kreditpolitik overfor Banker og Sparekasser. Specielt i Krigens første Maaneder kunde man se, hvorledes Nationalbanken for at modvirke kriseagtige Tilstande faktisk kom til at finansiere et Forbrug af Opsparing, der som Virkning forstærkede Prisstigningstendenserne. Et lignende Finansieringsforhold, der formentlig ogsaa har haft Prisstigningstendenser i sit Følge, er den Forskudsbetaling, som Nationalbanken siden 9. April 1940 er kommet ind paa overfor Landbrugserhvervet, idet Banken forskudsvis udreder Betalingen for den Del af Landbrugseksporten, der ikke kan betales af tysk Eksport til Danmark. I det Omfang Landbrugerne i Kraft heraf har opretholdt et større Forbrug, end de ellers vilde kunne have, samtidig med at der kommer færre Varer ind fra Ulandet, er denne Forskudsbetaling et Bidrag til Prisstigningstendenserne.

Endelig som en sidste ikke ganske uvigtig Aarsag til Stigning i den pengelige Købeevne med Prisstigningstendens i sit Følge, maa fra Krigens første Tid nævnes Statens øgede udækkede Udgifter. I den første Tid af Krigen var det Stigningen i Militærudgifter og Landbrugsstøtte, der dominerede Billedet. Senere er Militærudgifterne gaaet ned, men andre offentlige Udgifter er stigende, og fuld Dækning gennem øgede direkte Skatter har ikke fundet Sted. Man slog dels ind paa Laanevejen, og dels paa en Forøgelse af den indirekte Beskatning og begge Dele virker prishævende.

DEBATTEN OM PRISUDVIKLINGEN

Det vil betale sig kort at betragte nogle af de Anskuelse om den just beskrevne Prisudvikling, som har været fremsat offentlig, fordi det belyser Aarsagsforholdene.

Man kan her begynde med den ikke ualmindelige Anskuelse, at Prisstigningerne var uafvendelige, fordi de har udenlandske Aarsager. Det er rigtigt, at en Del af de Forhold, der har ført til Prisstigningerne, er væsentlig paavirket af udenlandske Faktorer, men det maa ogsaa slaas fast, at disse i og for sig ikke kunde have medført almindelige og omfattende Prisstigninger paa det danske Marked. Der er allerede kort antydnet et Sæt af økonomiske Indgreb, der kunde have neutraliseret de paagældende udenlandske Paavirkninger, og derfor er det berettiget at sige, at det danske Pristals Stigning skyldes Aarsager indenfor det Økonomiomraade, vi kalder Danmark. Altsaa danske Aarsager, som enten ligger i, hvad Regeringen og de Næringsdrivende gør, eller i, hvad de ikke gør. Udefra kommende Begivenheder kan gøre os (= de danske Statsborgere) fattigere, men staar vi sammen og gennemfører en fast Prispolitik, behøver Priserne ikke at gaa op. Det skal her blot bemærkes, at i et væsentlig liberalistisk-kapitalistisk Samfund staar man ikke sammen, og det er da ganske naturligt, at Priserne stiger gennem de enkelte Personers og Erhvervsgrupperes Austrengelse for at gøre det, der er indprentet dem som deres økonomiske Pligt: at bjerge sig selv.

Et andet Spørgsmaal, der har været fremme i Debatten, og som ligeledes kaster Lys over Aarsagsforholdene, er Spørgsmaalet om, hvor vidt den Prisudvikling, der foregaar, er Inflation. Efter den gængse nationaløkonomiske Definition taler man om, at Prisstigninger, der skyldes øget Produktionsbesvær i Ind- eller Udland, saaledes at man faar færre Konsumgoder ud af den økonomiske Virksomhed, er Knaphedsprisstigninger, der ikke bør benævnes inflationistiske. Anderledes ligger det, hvis Prisstigningerne ikke har noget at gøre med øget Produktionsbesvær, men med at Produktionsudgifterne stiger, derigennem at en eller flere Produktionsfaktorer faar forøget Aflønning. Prisstigninger, der skyldes en saadan Udvikling, kaldes inflationistiske. Sondringens praktiske Betydning skulde ligge deri, at den letter en rigtig politisk Klargørelse af Problemet, idet de Prisstigninger, der skyldes øget Produktionsbesvær f. Eks. paa Grund af Krig og Blokade, kan det være ret rimeligt at lade passere uden at gøre Kraftanstrengelser

for at neutralisere. Det er jo »kun en Overgang«. Men hvis det Offentlige ikke gør noget virkeligt for at forhindre de inflative Prisstigninger, kommer vi ikke uden videre ned igen paa det gamle Prisniveau, tværtimod er der Fare for Kapløb mellem de forskellige Personer og Erhvervsgrupper om at faa deres Aflønninger sat op. Deskriptivt er Sondringen mellem Knaphedsprisstigning og inflativ Prisstigning derimod ikke af saa stor Betydning, for i de fleste heftigere Prisstigningsperioder har de to Tendenser vævet sig uløseligt ind i hinanden. Særlig som Følge af, at Knaphedsprisstigninger sætter Kapløbet om Aflønningsforhøjelser i Gang. Hvis man anvender denne Betragtningssmaaede paa den foreliggende Situation, vil man faa dette bekræftet.

Endnu et Spørgsmaal fra den offentlige Debat maa vi beskæftige os med. Den lidenskabsløse, videnskabelige Aarsagsbetragtning bliver i den politiske Debat til et Spørgsmaal om Skyld eller Ikke-Skyld. Det er ikke ualmindeligt, at de forskellige Samfundsgrupper og Næringsgrenes Repræsentanter udpeger de andre Samfundsgrupper og Næringsgrenes Forsøg paa at hæve deres Aflønning under en Knaphedsprisstigning som den væsentlige Aarsag til de inflationistiske Tendenser og dermed lægger Skylden paa de Personer, der udgør de paagældende Grupper. Man betragter sin egen Gruppens Aktion som noget naturligt og nødvendigt og de andre Gruppers Aktion som den afgørende Stramning af Knuden, der gør Inflationsfaren overhængende. Hvorpaa man kræver Statsmagtens Indskriden. Ud fra psykologisk-økonomiske Betragtninger er dette forstaaeligt, men man maa naturligvis søge at hæve sig over denne Betragtningssmaaede, thi i Virkeligheden er alle disse Bestræbelser, uanset hvem der udfolder dem, normale menneskelige Reaktioner i det givne økonomiske Milieu.

Jeg har i det foregaaende stræbt efter at redegøre for alle de vigtigere Aarsager til stigende Priser, der gjorde sig gældende i det første Krigsjaar, derunder alle de vigtigere Bestræbelser i Retning af øget Aflønning. Psykologisk er der ingen Grund til at fremhæve enkelte af disse Bestræbelser paa andres Bekostning, og med Hensyn til faktiske inflationistiske Virkninger betyder Mangelen paa Statistik, at man maa renoncere paa at sige noget afgørende om Vigtighedsgraden.

Det er derfor uvidenskabeligt, naar man specielt i Krigens første 8 Maaneder fra flere Nationaløkonomers Side fremhævede Lønoverenskomsten som den eneste eller i hvert Fald vigtigste Inflationsfare. Hvis Lønoverenskomsten var den eneste Inflations-

fare, maatte man dog formentlig vente en vis nok saa lille Afsvækkelse af Prisstigningstendenserne efter dens Afskaffelse (den sidste overenskomstmæssige Lønregulering fandt Sted Januar 1940). Men enhver Afsvækkelse udeblev. Et nærmere Studium af Detailpristallets enkelte Poster vil da ogsaa vise, at det ikke er Lønstigningerne efter Lønoverenskomsten, der har været den afgørende Aarsag til Pristallets stadige Stigning.¹⁾

Stigningen i Fødevarerne er procentvis mindre end Stigningen paa andre Poster, men da Fødevarerudgiften tager henved en Trediedel af hele Budgettet, har man her den største Udgiftsstigning. Denne Stigning kan kun være meget lidt paavirket af Lønstillæggene, da Landarbejderne som bekendt ikke fik Reguleringstillæg, hverken i Oktober 1939 eller i Januar 1940. Det er Opgangen i de selvstændige Landbrugeres Aflønning, der har sat ind her. Gaar vi til den næste Post, Klæder, Fodtøj og Vask, er det vel sandsynligt, at en Stigning i Lønudgifterne i Industri og Transport her har haft nogen Betydning for Prisstigningen, men disse Priser er jo stærkt paavirket af de stigende Importpriser, saa at Arbejdslønnens Stigning i hvert Fald kun forklarer en Del af Stigningen. Stigningen for Brændsel og Belysning tager sin store Part af Udgiftsstigningen; her spiller der ikke nogen bemærkelsesværdig overenskomstmæssig Arbejdslønstigning ind. Det er overvejende de stigende Importpriser, der har haft Betydning. Stigninger i Skatter og Kontingenter kan man ikke laste Reguleringstillægget for. Tilbage bliver derfor kun (foruden den nævnte Virkning for Klæder, Fodtøj og Vask) Gruppen Andre Udgifter, som omfatter en Række forskellige Varer og Tjenesteydelser. Heriblandt er der naturligvis nogle, der har været paavirket af Stigninger i overenskomstmæssig Arbejdsløn, men ogsaa her gælder det, at Importprisstigninger har øvet deres Indflydelse. Naar man nu gør sig klart, at Stigninger i Importpriserne bl. a. skyldes Stigning i Rederiernes og Importørernes Fortjenester, bliver der ikke meget tilbage af Paastanden om, at Lønoverenskomsten var den eneste eller vigtigste inflationistiske Faktor.

En Tankegang, der maaske særlig har medført, at den offentlige Debat har udpeget Lønoverenskomsten som Inflationskilden, er Teorien om den onde Cirkel eller Spiralvirkningen. Man frem-

¹⁾ Det drejer sig altsaa her om Lønstigninger i snævrere »faglig« Forstand, ikke omfattende Lønstigninger i videre nationaløkonomisk Betydning.

hæver, at Prisstigninger fører til Arbejds lønstigninger, som saa fører til nye Prisstigninger og saaledes videre uden Stop. I sin grovere Form ser Teorien bort fra den aftagende Virkning af en Pris-Lønregulering. Stiger f. Eks. Fragterne til det dobbelte, er det samme ikke Tilfældet med de Varepriser, der indgaar i Pristalsbudgettet; de gaar maaske op med 5 pCt. Og den dermed følgende Lønregulering berettiger selvfølgelig ikke til 5 pCt. Opgang i de Varepriser, der indgaar i Budgettet, men — alt under Hensyn til Arbejds lønnens Andel af Omkostningerne — eventuelt kun til nogle faa pCt., og saaledes dør Bevægelsen hen. Men en aftagende »Spiralvirkning« kan man naturligvis meget vel tale om. Man skal blot gøre sig klart, at denne aftagende Spiralvirkning ikke er noget enestaaende for Spillet mellem de overenskomstmæssige Arbejds lønninger og Priserne. Et Eksempel herpaa: højere Eksportpriser fører til højere Importpriser, der fordyrer Landbrugets Indkøbsvarer og saaledes kan føre til Krav om højere Eksportpriser!

Selvom nu Spiralvirkningen var noget enestaaende for Spillet mellem de overenskomstmæssige Arbejds lønninger og Priserne, kan man ikke med den videnskabelige Neutralitet i Behold deraf drage den Konklusion, at saa maa Arbejds lønningernes Stigning stoppes, hvis Inflationen skal undgaas. Thi ved at drage denne Konklusion, ser man bort fra den anden Maade at standse Spiralvirkningen paa, nemlig at lægge Loft over Priserne. Lønnen gaar jo kun op, naar Priserne er steget. Ræsonnementet opstaar, fordi man uvilkaarlig ræsonnerer fra gamle Erfaringer, at Lønnen ikke kan stige, uden at Priserne stiger, men Priserne kan godt stige, uden at Lønnen gaar op. Men gamle Erfaringer bygger paa tidligere Tidens Samfundsstruktur, og netop i Øjeblikket er Samfundsstrukturen i Støbeskeen. Hvem siger, at det er rigtigt at gaa ud fra som en given Ting, at Priserne skal have Lov at stige, fordi Lønnen er reguleret opad til Kompensation for en allerede stedfundne Prisstigning? Den nugældende danske Prislovs Bestemmelse, om at de Næringsdrivende (dog ikke Arbejderne) har Ret til at faa alle virkelig medgaaede nødvendige Omkostningsstigninger dækket gennem Prisstigninger, er lige saa lidt sacrosant, som de økonomiske Samfundsprincipper den bygger paa.

At Forsvarerne for Lønreguleringens Ophævelse ræsonnerer ud fra væsentlig liberalistisk-kapitalistiske Samfundstilstande (endskønt Udviklingen i Retning af Statskapitalisme og Planøkonomi er i fuld Gang) ser man tydeligt, naar man betragter de økonomiske Ræsonnementer, der paapeger, at den stedfundne Pris- og

Lønudvikling har haft det gode med sig, at den har nedbragt Arbejdslønningerne noget, hvilket skulde være godt for Beskæftigelsen. Det er ogsaa rigtigt — vel at mærke i et væsentlig liberalistisk-kapitalistisk Samfund. Men at netop Arbejderne skulde indstille deres økonomiske Bestræbelser for at afstive de gamle Samfundsformer, lyder ikke sandsynligt. Og dog er det det Argument, der føres frem mod det før fremsatte Udsagn, at det ikke er objektivt nødvendigt, at Priserne skal have Lov at stige, fordi Lønnen reguleres opad til Kompensation for allerede stedfunden Prisstigning. Modstandere af Lønreguleringen kan ganske vist henvise til, at skønt mange selvstændige Næringsdrivende tjener saa meget, at de udmærket kan taale en relativ Indtægtsnedgang, vil der næsten i enhver Branche være en Række Virksomheder, der kun giver den for Virksomhedens Opretholdelse nødtørftige Fortjeneste. Og det er denne Omstændighed, der gør, at Lønstigning fuldt ud maa overvælttes paa Priserne. Heroverfor er nu Argumentet i Korthed dette, at man ikke som Økonom paa Forhaand kan udgaa fra, at det Samfundssystem er stabilt og harmonisk og derfor et selvfølgelig Udgangspunkt, som tillader, at Næringsdrivende med store Indtægter kan blive fri for en relativ Indtægtsnedgang (gennem at beskyttes for et Tryk paa deres Avancer og Fortjenester), fordi der »næsten i enhver Brancher« findes Virksomheder, der kun lige kan faa det til at løbe rundt. Man bør dog i det mindste som Alternativ f. Eks. pege paa Muligheden for at lette daarligt stillede Producenter for Omkostninger, de har paataget sig under andre økonomiske Forudsætninger. Endvidere kan det vel ikke være en Økonoms Opgave at tage den større eller mindre Grad af driftsøkonomisk Fornuft, hvormed Produktionen og Omsætningen er organiseret, for et givet og ufravigeligt Udgangspunkt.

Naar flere Nationaløkonomer har fundet Prisstigninger i deres Orden, men krævet Lønoverenskomsten ophævet, hænger det ogsaa sammen med Tankegangen om Prisen som Opmuntringspræmie, og man henviser til, at denne Prisfunktion ikke maa afsvækkes netop nu, hvor det er saa vigtigt, at eksisterende Produktioner udvides og nye optages. Men Lønnen er ogsaa en Pris og Lønstigning i Besiddelse af »Opmuntringsvirkning«. Det er, som om man stiltiende gaar ud fra, at der skal noget ekstra til for at faa Fabrikanter, Bønder, Grossister o. s. v. til at lægge sig i Selen, medens Arbejderne godt kan nøjes med samme Pengeløn og mindre Realløn.

Inden vi forlader Omtalen af Debatten om Prisstigningerne, skal det til Slut omtales, at Flæske- og Smørprisforhøjelsen i Oktober 1940 medførte, at adskillige økonomiske Skribenter, der hidtil væsentlig havde omtalt Lønoverenskomsten som Inflationskilde, nu fremhævede, at de selvstændige Landbrugeres »Lønforhøjelser« over Prisforhøjelser ogsaa let kunde blive en Skrue uden Ende. Saaledes har Forholdenes Udvikling redresseret noget af den teroretiske Ensidighed, som Prisudviklingen i Begyndelsen har givet Anledning til. Jeg har imidlertid savnet en Vurdering af, i hvilken Grad disse Stigninger i Smør- og Flæskeprisen omkostningsmæssig var begrundet i de store Kornprisstigninger. Og i det hele taget er Kornprisstigningen, der jo ikke er omkostningsmæssig motiveret, for utilstrækkelig belyst som Prisstigningskilde. Der er næppe Tvivl om, at det er de store Gaarde og Godserne, der særlig har Merfortjenester under denne Krig. Vi staar her overfor et ret stærkt Eksempel paa »Opmuntrings-Prisdannelse«, selvom Kornprisen er statslig bestemt og antagelig vilde være højere, hvis den blev givet fri.

Prof. Jørgen Pedersen har været en af Talsmændene for Opmuntringsprisdannelse og har da ogsaa hævdet, at Maksimalprisen paa Korn burde ophæves¹⁾. Tankegangen er logisk ud fra sine Forudsætninger, men som politisk-økonomisk Parole uanvendelig. Naar Læseren betænker den ulige Jord- og Formuefordeling eller rettere Gældsfordeling paa Landet, vil det forstaas, at der kun er to Alternativer — det reformistiske: Aflevering af Korn fra det store Landbrug til Husmændene til Maksimalpriser, eller det revolutionære: Aflevering af Jord til Husmændene og Nedskæring af deres Gæld. Det maa ikke undre, at Regeringen vælger det reformistiske Alternativ.

Ogsaa Prof. Thorkil Kristensen er Talsmand for Opmuntringsprisdannelsen og har fremsat en interessant Tankerække²⁾. Udgangspunktet er, at Thorkil Kristensen paaviser, at det er farligt for Beskæftigelsen at lade Købeevnen i Samfundet undergaa en Nedgang, men at det ogsaa er farligt — nemlig for Prisudviklingen — at lade Købeevnen være konstant under en Nedgang i Vareforsyningen. Thorkil Kristensen hævder da, at den fornuftigste Løsning paa denne Konflikt faas ved at tage Hensyn til den

¹⁾ Se Prof. Jørgen Pedersens Artikkel: »Giv Kornprisen fri« i Berlingske Tid. 25. 6. 40.

²⁾ Se Prof. Thorkil Kristensens Artikkel: »Pengepolitikken og Stats-Finanserne« i Jyllandsposten 16. 6. 40.

Forskel, der er mellem de forskellige Omraader af Samfundsøkonomien, naar det gælder Virkninger af en vis Bevægelse i Priser og Købeevne. Man bør tillade Prisforhøjelser og dermed Indtægtsforhøjelser af Opmuntringsgrunde, der hvor vi kan producere mere herhjemme. Overfor de egentlige knappe Varer, som det ikke er muligt at forøge Produktion eller Import af, skal man ikke tillade Prisforhøjelser. Her bør rationeres. Ogsaa denne Tankegang er logisk ud fra sine Forudsætninger. Men da det er ganske tilfældigt, hvilke Personer og Erhvervsgrene, der er placeret saaledes, at de hører til dem, der skal opmuntres eller omvendt dem, der skal lægges Loft over og indtægtsbeskæres gennem den Omsætningsnedgang, der følger fornuftige Rationeringer, og da man ikke kan overbevise Folk om, at det økonomisk fornuftige ogsaa er det retfærdige, maa man ikke forvente, at Thorkil Kristensens Parole skal blive andet end et interessant Tankeeksperiment.

Noget af det eneste, man med videnskabelig Sikkerhed kan sige om frie Priser er, at de er Fænomener opstaaet ved økonomiske Kræfters Sømmenspil under bestemte Forudsætninger. De er ingenlunde indstiftet for at løse bestemte Funktioner. At de ofte »opmuntrer« til Produktion og nedskærer Forbruget og derfor i overført Betydning kan siges at løse visse Opgaver, bør ikke forlede den klare Tænkter til uden videre at anbefale disse — ved Analogier opstillede Pris-Funktioner — som Normer for økonomisk Politik.

DEN HIDTIL FØRTE PRISPOLITIK

Ved Krigens Udbrud levede man prispolitisk set paa Loven af 18. Maj 1937, hvis Hovedprincip var Anmeldelsespligten for Aftaler og Bestemmelser, der med Hensyn til Pris-, Produktion- og Omsætningsforhold træffes af en eller flere Enkeltvirksomheder eller Sømmenslutninger, naar de paagældende Aftaler eller Bestemmelser vil kunne øve en bestemmende Indflydelse paa de nævnte Forhold. Det paahviler efter Loven Priskontrollen at afgøre, om de anmeldte Aftaler eller Bestemmelser medfører eller kan medføre urimelige Priser, derunder samfundsmæssigt urimelige Indskrænkninger i den frie Erhvervsudøvelse. Det var imidlertid ved forskellige Lejligheder antydet fra Priskontrollens Side, at man ikke paatænkte at øve nogen direkte Indflydelse paa det almindelige Prisniveau, da dette blev paavirket afgørende af Mo-

menter, der laa uden for Priskontrollens Arbejdsfelt. Deri laa jo saa ogsaa, at da Tanken om en egentlig Prispolitik vendt mod Prisniveauet i Almindelighed kom frem i Krigens første Dage, maatte man straks tage Spørgsmaalet op om nye Prisbestemmelser.

Den 3. September 1939 kom den første Pris-Bekendtgørelse, nemlig Bekendtgørelse angaaende Forbud mod ekstraordinært Opkøb af Varer og mod ekstraordinær Forhøjelse af Varepriser. Den vigtigste Bestemmelse i denne Sammenhæng var § 1, der allerede er citeret. Den efterfølgende Diskussion af denne Paragraph medførte, at Handelsministeriet udtalte, at Bekendtgørelsen af 3. September kun tog Sigte paa en akut Situation, og at Spørgsmaalet om en paa længere Sigt afpasset Udformning af de nødvendige avanceregulerende Forskrifter maatte melde sig, hvis Situationen skulde vise sig af længere Varighed.

Da Situationen nu netop viste sig at trække ud, udstedtes da en ny Prisbekendtgørelse, der afløste den af 3. September. Det blev Bekendtgørelsen af 19. Oktober 1939, hvis § 7 lød saaledes:

»Ved Salg af en Vare maa Prisen ikke beregnes saaledes, at der derved indvindes urimelig Konjunkturgevinst eller en Nettoavance, der procentvis overstiger den inden for vedkommende Branche før den 3. September 1939 ved Salg af en saadan Vare sædvanlige Nettoavance. Ved Prisberegningen vil det yderligere være at iagttage, at Nettoavancen ikke som Følge af Prisstigning for Varen maa andrage et større Beløb end den tidligere ved Salg af et tilsvarende Kvantum af vedkommende Vare sædvanlige absolutte Nettoavance med et Tillæg, der staar i rimeligt Forhold til øget Risiko og stedfunden Stigning i Landets almindelige Prisniveau.»

Denne Bestemmelse egnede sig godt til at blive fortolket paa forskellig Maade. Man kan vel nok gaa ud fra, at de Næringsdrivende, der ikke var i stadig Kontakt med Priskontrollen (og det gjaldt for de fleste), og som ikke var saa kendte, at de frygtede Publicitet, har fortolket Bekendtgørelsen som givende Adgang til at anvende Genanskaffelsesprisen som Kalkulationsgrundlag og tage »rimelig« Konjunkturavance, hvor de jo de facto selv var Herre over Skønnet over, hvad der var rimeligt. Markedet satte i hvert Fald ikke snævrere Grænser for et rundeligt Skøn, thi Efterspørgselen efter Varer var god. Priskontrollens Fortolkning, der blev anvendt overfor de Virksomheder, der var anmeldelsespligtige eller paa andre Maader kom i Forbindelse med Priskontrollen, gav sig Udtryk i Bekendtgørelse af 2. November 1939, efter hvilken der ved Prisforhøjelse krævedes Oplysninger om Lage-

rets Størrelse, om hvor længe det ventedes at strække til, om den gennemsnitlige Indkøbspris for Lageret samt om det normale Lagers Størrelse. Heraf fremgik det, at Priskontrollen ikke vilde tillade den fulde Konjunkturavance efter Genanskaffelsespris, men tage Hensyn til Lagerets gennemsnitlige Indkøbspris. Priskontrollen tillod ikke, at der regnedes med Genanskaffelsespris, hvis de Erhvervsdrivende laa med unormalt stort Lager og heller ikke, hvis Genanskaffelse faktisk var umulig.

Prisbekendtgørelsen af 19. Oktober 1939 indeholdt iøvrigt en Udvidelse af Priskontrollens Bemyndigelse, der er blevet benyttet en Del. Efter § 13 kunde Priskontrolraadet nemlig fastsætte, at Sammenslutninger og Enkeltvirksomheder, hvis Aftaler, Vedtagelser eller Bestemmelser kan udøve en bestemmende Indflydelse paa Prisforholdene, skal anmelde paatænkte Prisforhøjelser til Priskontrolraadet, og Forhøjelsen kan tidligst træde i Kraft 8 Dage efter, at Anmeldelsen er sket. Denne Anmeldelsespligt gjaldt dog ikke alle Varer, men kun visse Grupper, der var angivet i en Fortegnelse. Prisudviklingen for Varer, der laa uden for denne Fortegnelse og adskillige Enkeltvarer indenfor Fortegnelsens Grupper kunde Priskontrollen ikke øve nogen Indflydelse paa.

Paa det Grundlag, der var givet med Bekendtgørelsen af 19. Oktober, og som nærmere uddybedes i Praksis gennem de trufne Afgørelser, virkede Priskontrollen i knap seks Maaneder indtil Dagen efter Besættelsen, hvor der kom en Prisstoppbestemmelse, der dog blev ret kortvarig. Prisstoppets Prøvesag blev Markeds- og Torvepriserne, hvor Priskontrollen maatte hævde, at disse Priser ogsaa faldt ind under Forbudet, men hvor Slagterierne aabenlyst modarbejdede Ordningen ved at begrænse Tilførslerne til København. Resultatet heraf blev som bekendt, at Handelsministeriet udstedte midlertidige Undtagelsesbestemmelser for Kød, Flæsk og levende Dyr til Slagtning. Prisstoppbekendtgørelsen var hermed paa et for Forbrugerne væsentligt Omraade aldeles gennemhullet, og det var endvidere tydeligt, at Bestemmelsen ogsaa paa andre Omraader blev tilsidesat, uden at der blev skredet ind. Endvidere godkendte Priskontrollen selv en Række Prisforhøjelser. Man ønskede da ogsaa fra Myndighedernes Side at komme væk fra Prisstoppordningen, og dette skete den 30. Maj 1940, hvor vi fik en egentlig Prislov, og ikke blot en Lov om Prisaftaler.

Bestemmelsen om Prisberegningen i Lov om Priser af 30. Maj 1940 lød:

»Urimelige Priser og Forretningsbetingelser er forbudt«. Til nærmere Forstaaelse heraf sagdes: »Ingen Varepris maa ansættes højere, end hvad

der for vedkommende Vare svarer til virkelig medgaaede, nødvendige Udgifter til Varens Indkøb eller Fremstilling samt Forhandling og Transport med Tillæg af en rimelig Nettoavance. Ved Fastsættelsen af Nettoavancen vil det yderligere være at iagttage, at den hverken procentvis eller absolut maa overstige den indenfor vedkommende Branche ved Lovens Ikrafttræden ved Salg af et tilsvarende Kvantum af vedkommende Vare sædvanlige Nettoavance«.

Hovedprincippet blev efter dette, at Anskaffelsesprisen lægges til Grund for Prisberegningen; dermed var Priskontrollens oprindelige Stillingtagen endelig lovfæstet. Det bør endvidere bemærkes, at ovenfor citerede Bestemmelse af Priskontrollen blev fortolket derhen, at der ikke maatte finde Forhøjelse Sted af Avancer som Følge af højere Generalomkostninger pr. Enhed af Varen ved en mindsket Produktion. Dette har faktisk haft nogen Betydning for Prisudviklingen af de særlig kontrollerede Varer. Det er senere blevet lovfæstet.

Af nye Ting i Prisloven nævnes, at Priskontrollen nu kan fastsætte Maksimalpriser og Maksimalavancer, og at dets Afgørelser ikke længere kan indbringes for Domstolene. Derimod for et særligt Ankenævn, men en Indankning har ikke længere udsættende Virkning for Priskontrollens Afgørelser.

Med den nye Prislov kan man i Almindelighed sige, at Priskontrolraadets Bemyndigelser blev udvidet i Forhold til Prisaftaleloven af 18. Maj 1937 og Bekendtgørelsen af 19. Oktober 1939, men at der fandt en formel Indskrænkning Sted i Forhold til Prisstoppbekendtgørelsen.

Skal man nævne det fælles Træk — og vel nok prispolitisk set det afgørende Træk — ved den nye Prislov og ved de ældre Bestemmelser, den afløste, bliver det, at der gennem Priskontrollens Virksomhed skulde øves Indflydelse paa Avancerne, med det Formaal at hindre uberettiget Prisstigning, hvormed man i Princippet har forstaaet Prisstigning, der ikke kunde begrundes ud fra Henvisning til højere Omkostninger, men man har ikke haft Bemyndigelse til at øve Indflydelse paa selve Omkostningerne, ligesom man ikke kunde gribe ind overfor Avancer, som ikke var steget, medmindre de klart kunde karakteriseres som urimelige. Det bør her tilføjes, at Priskontrollen i det stille har øvet en vis tilbageholdende Indflydelse paa visse Prisers Stigning, idet man, hvor der klart har været urimelige Avancer, har henvist de Erhvervsdrivende til at afholde Omkostningerne ved passende Nedsættelse af Avancerne. Men under alt dette maa man ikke slippe

af Syne, at det kun var en begrænset Del af de Næringsdrivende, der blev kontrolleret, og at dokumenterede Anmeldelser ikke bragte Kontrollen stort længere ud, end man var i Forvejen. Det er vistnok rigtigt at sige, at Købernes forsyningsmæssigt begrundede Ulyst ved at anmelde ogsaa gør sig gældende under denne Krig.

Tilbage staar blot at nævne, at Prisloven af 30. Maj 1940 blev gennemført som et Led i det store Komplex af Kriselove. Naar Loven gennemførtes samtidig med de andre Love, maatte der heri ligge, at man vilde understrege Regeringens Ønske om at modvirke Prisstigningerne, samtidig med at Lønreguleringen blev ophevet ved Lov. De Prisstigninger, der fandt Sted igennem Sommeren 1940, viser imidlertid tydelig, at den nye Lov ikke var nogen Garanti mod Prisstigninger, og Skuffelsen i Befolkningen blev derfor stor i Efteraaret 1940. Dette fik saa til Gengæld den Følge, at Loven fik en Skærpelse midt i sit Funktionsaar, nemlig ved Lov af 17. December 1940.

For ganske kort at belyse Omfanget og Karakteren af Priskontrollens Virksomhed inden denne sidste Skærpelse, skal det nævnes, at mellem 50 og 60 Varer var bragt ind under den i Prislovens § 11 foreskrevne Anmeldelsespligt for paatænkte Prisforhøjelser. Endvidere virkede Priskontrollen som Indstiller eller Medforslagsstiller til Handelsministeriets og Landbrugsministeriets Maksimalpriser og Maksimalavancer, eller i hvert Fald som Raadgiver. Naar Prispolitikken skal beskrives, maa denne Side af de offentlige Indgreb — Maksimalpriserne — naturligvis ikke glemmes.

Som almindelig Bemærkning kan man vistnok sige, at Maksimalpriserne, hvad enten det var Priskontrollens eller Ministeriernes, blev overholdt nogenlunde. Prispolitikken mangler laa paa to andre Felter. Nemlig dels, at den ikke var særlig effektiv udenfor det nævnte Omraade, og dels at de fastsatte Maksimalpriser særlig Kornpriserne øvede en almindelig Prisvirkning, som vel nok kunde tænkes at være yderligere forøget, om man ikke havde grebet ind, men som dog ikke paa nogen Maade kunde indfri Folks Forestillinger om, hvorledes Prispolitikken burde virke. Det var da ogsaa typisk, at det var Brødprisernes Udregning paa Grundlag af de nye Kornpriser (fastsat i Juli 1940), der rejste den kraftige offentlige Kritik af Prispolitikken. De Prisstigninger, der blev Resultatet af den nye Kornlov vedrørte iøvrigt ikke alene Brød, men Mel, Gryn og Foder og medførte endvidere ogsaa Ind-

virksomheder paa andre Afgrøder. Endvidere motiverede de højere Kornpriser højere Priser paa de forædlede Produkter, og ikke længe efter steg da saavel Smørret som Flæsket.

Det vil være paa sin Plads her nærmere at belyse de i Oktober 1940 med Tyskland aftalte Eksportprisstigninger, idet disse ganske vist kun i uegentlig Forstand kan siges at være »Prispolitik«, men til Gengæld er et meget vigtigt Led i Prisudviklingen og samtidig til en vis Grad Konsekvenser af den tidligere Prispolitik og med til at skabe Baggrund for en Skærpelse af denne Politik.

Det var som bekendt særlig Smørprisen, men dog ogsaa Flæskeprisen, der blev Genstand for Forhøjelser i Slutningen af 1940. Dette gav Anledning til offentlige Drøftelser om Eksportpriserne og deres Indflydelse paa hele den inflationistiske Udvikling. Mange lod nu ved Smør- og Flæskeprisernes Stigning deres advarende Røst høre, som ikke havde sagt noget, da Kornpriserne blev forhøjet, ja Advarslerne blev endda istemt af enkelte, som havde været Tilhængere af fri Prisdannelse paa Korn — altsaa i Realiteten højere Kornpriser. Der er næppe Tvivl om, at den Teoretiker vil faa Ret, der profeterede, at højere Priser paa Smør og Flæsk vilde virke i Retning af Inflation paa tre Maader. For det første gennem forøget Købeevne i Landbruget, for det andet fordi Importpriserne sandsynligvis vilde stige nogenlunde tilsvarende, og for det tredje fordi man ikke kunde vente, at Arbejdslønnen kunde holdes nede.

Naar Stillingen til Kornpriserne er blevet blandet ind i dette Spørgsmaal, skyldes det den praktiske Betragtning, at de mange Husmænd med lidt Jord og stor Gæld ikke kan klare sig menneskeværdigt under høje Kornpriser uden at faa forøget Smør- og Flæskepriserne. Det er derfor for sent at protestere mod Prisudviklingen for Smør og Flæsk, naar Kornet er gaaet saa stærkt op, som Tilfældet er.

Som antydet før, betød Kornprisstigningen og hvad dermed fulgte samt Smørprisstigningen, at der rejste sig en Stemning for at faa Prisloven skærpet. Naar denne Stemning blev saa stærk, hang det ogsaa sammen med den Forventning, der var skabt hos den brede Befolkning i Maj, at nu skulde Prisstigningerne standses. Der kom da ogsaa en Henvendelse fra Priskontrolraadet til Handelsministeren om en Skærpelse af Prisloven, men ikke paa alle Punkter fulgte Handelsministeren Priskontrolraadets Indstilling.

De nye Tillæg til Prisloven gav for det første Priskontrollen Bemyndigelse til at udstede Prisstop for indtil 3 Maaneder ad Gangen. For det andet lovfæstedes der visse Muligheder for bedre Kontrol med Priserne, idet det bestemtes, at »til Vejledning for Forbrugerne og Lettelse af Kontrollen med Prisforskrifternes Overholdelse kan Priskontrolraadet bestemme, at visse Varer, naar de udbydes i Detailsalg, paa nærmere foreskreven Maade skal være forsynet med Prisangivelse, eller at der i vedkommende Butikker skal være ophængt Prislister for visse Varer«. Endelig gennemførtes strengere Straffebestemmelser.

Paa to væsentlige Punkter blev Ønskerne om skærpet Prislov imidlertid ikke fulgt, og det fra Arbejderside rejste Krav om en Undersøgelse af Mulighederne for at faa koordineret de vigtigste af de offentlige Indgreb, der havde Betydning for Prisudviklingen, blev ignoreret. Som jeg straks skal sandsynliggøre, kan man derfor ikke regne med, at Prisstigningerne vil ophøre¹⁾.

Til Bedømmelse af den Prisudvikling, vi kan vente i 1941, vil det være af stor Betydning at undersøge, hvilke økonomisk-tekniske Muligheder der er for ved offentlige Indgreb væsentlig at standse Prisstigningerne, og dernæst at undersøge, om de er politisk gennemførlige. Først ved en saadan Undersøgelse kan man naa til en endelig Konklusion. Vi bygger i det følgende paa to Forudsætninger: For det første, at Krigen og Blokaden fortsætter, og for det andet, at den politiske Konstellation i Danmark ikke forrykkes fundamentalt.

MULIGHEDEN FOR EN EFFEKTIV PRISPOLITIK

Ved Bedømmelsen af Muligheden for en mere effektiv Prispolitik end den hidtidige, vil det være nødvendigt at optage til Overvejelse, hvilke Muligheder der findes for at faa de forskellige statslige Indgreb, der har særlig prismæssig Betydning, underlagt et fælles Synspunkt. Det vil være fremgaaet af det foregaaende, at hvis der skal drives en effektiv Prispolitik, maa først og fremmest Landbrugspolitikken samordnes med den øvrige Prispolitik. Paa samme Maade maa Import- og Eksportpolitikken paa vigtige Felter indordnes under det fælles Synspunkt. F. Eks. maa man søge at forhindre, at Importører arbejder Priserne op mod hinanden i den nuværende af Ensidighed og Krigs-Knaphed prægede Markedssituation. Kreditpolitikken og Valutapolitikken maa ogsaa bringes ind i Samarbejdet. I det efterfølgende skal der forsøges en Redegørelse for, hvorledes dels den egentlige Pris-

¹⁾ Skrevet December 1940.

kontrolpolitik, dels de offentlige Indgreb paa en Række af de just nævnte Punkter kan anlægges, saaledes at en samlet effektiv Prispolitik bliver Resultatet. I første Omgang ser vi bort fra det partipolitisk mulige; vi gør kun een politisk Forudsætning, nemlig den, at det er Prispolitikens Maal saavidt muligt at skaane den brede mindrebemidlede Befolkning.

PRISKONTROLPOLITIKKEN

Det fremgik af Pressens Omtale, at man fra Priskontrolraadets Side i Oktober 1940 udtalte sig for Bemyndigelse til at give Paalæg om Kartellisering ud fra Ønsket om Fastsættelse af Priser under ensartede Kalkulationsformer for Branchen som Helhed, og for at Priskontrollen kunde have en Organisation at holde sig til. De tyske Erfaringer viser, at Centralisering og Kalkulationsstandardisering er et uomgængeligt nødvendigt Skridt, hvis Priskontrollen skal gøres effektiv. I en instruktiv Artikel om den tyske Prispolitik hævder cand. polit. Erik Mortensen saaledes, at Kalkulationskontrollen faktisk spiller større Rolle for Prispolitikken hos vor sydlige Nabo end Prisstoppet, der er et for groft Middel overfor det moderne komplicerede Næringsliv; dette udelukker ikke, at man anvender Prisstøbemyndigelser, indtil man har gennemført den nødvendige ensartede Kalkulation i Branchen, Nedbringelse af unødvendige Omkostninger med mere. Det er værd at gøre opmærksom paa, at ogsaa Sverige har en Kartelliseringsbemyndigelse¹⁾. Lundberg omtaler ogsaa de af det offentlige tilstræbte Standardiseringer indenfor svensk Tekstilindustri. Standardiseringens prismæssige Betydning behøver ikke at understreges, men Bestræbelserne forudsætter Kartelliseringsbemyndigelser.

I denne Forbindelse maa man ikke glemme de eventuelle Muligheder, der maatte foreligge for at bekæmpe Prisstigninger, der skyldes andre Forhold end manglende Overholdelse af Prislovens Bestemmelser. Ønsket om Adgang til Paalæg om Kartellisering motiveres saaledes ogsaa netop ud fra Ønsket om at nedbringe Omkostningerne inden for en bestemt Branche. Man vil i mange Tilfælde kunne hidrage væsentlig til at gøre Produktionen mere effektiv, ved at lægge de billigere arbejdende Virksomheders Kalkulationer til Grund for Prisansættelsen. Det maa anses for

¹⁾ Se Erik Lundbergs Artikel: »Den svenske Prispolitik« i nærværende Tidsskrift 1940.

temmelig givet, at saadanne Indgreb overfor Prisstigningerne nødvendiggør forøget Bemyndigelse for Priskontrollen, og det var da ogsaa et Hovedpunkt i Priskontrolraadets Henvendelse til Handelsministeren, at man burde ændre Prislovens § 8, der ved en Mod-sætningsslutning hjemler Ret til at beregne Stigning i Priserne til Dækning af dokumenterede Omkostninger. Det første, man maa spørge om, inden man afgør, om en Omkostningsstigning bør betales af Forbrugerne, maa være, om Virksomhedens og Branchens Økonomi gør en Prisforhøjelse nødvendig, eller om den helt eller delvist kan bæres af Virksomhedens hidtidige Avance eller af Besparelser paa andre Omkostninger. Det næste, der maa spørges om — jvnfr. ogsaa Priskontrolraadets Henvendelse — er, om det ud fra et samfundsmæssigt Synspunkt overhovedet er ønskeligt at fremme den paagældende Produktion. En Kartelleringsbemyndigelse bør derfor omfatte Bemyndigelse til at paa-byde Oprettelse af Købs- og Salgscentraler, Gennemførelse af Markedsdeling og Indførelse af Standardisering.

Et tredje Punkt i en effektiv Priskontrolpolitik er Kontrollen med Ændringer i Salgs- og Leveringsbetingelser og Kontrol med Kvalitetsændringer. Det er indlysende, at jo mere Priserne bliver holdt nede ved offentlig Indgreb, jo større vil Opfordringen være til Kvalitetsforringelser, og Raastofsituationen gør i mange Tilfælde disse uomgængelige. Men Priserne maa staa i Forhold til Kvalitetene. Her kræves dog næppe nye Bemyndigelser til det offentlige, men blot Koordinering af Kvalitetskontrol og Priskontrol.

Derimod kræves der en udtrykkelig Bemyndigelse for, at offentlige Virksomheders Prisfastsættelser kommer ind under Priskontrollen.

Ved Hjælp af de allerede givne Bemyndigelser og de nye, der her er omtalt, skulde der være en Mulighed for, at Priskontrolpolitikken kunde blive mere effektiv. Med Hensyn til allerede givne Bemyndigelser, der kunde anvendes kraftigere, tænkes bl. a. paa Muligheden for at give Paabud om Prismærkning af Varerne særlig i Industrien til Lettelse af Kontrollen ogsaa i de senere Led, Varen passerer. Endvidere burde man etablere et nøjere Samarbejde mellem Priskontrollen og Vareforsyningsdirektoratet med Henblik paa Kontrol med Importpriser. Af de nye ønskelige Bemyndigelser kan man særlig paaregne Effektivitet af den foreslaaede ændrede Omkostningsbestemmelse og Kartelliseringsbemyndigelsen. Det skulde da være muligt dels at foretage Beskæringer af Monopolelementer i vigtigere Varers Prisdannelse og dels

at nedsætte forskellige samfundsøkonomisk set unødvendige Omkostninger. Efter Frits Bauer¹⁾ skyldes en Del af den tyske Prispolitiks Succes Anvendelse af dette »Interdependens-Princip«, at Prisforhøjelser, der er uomgængelig nødvendige, forhindres i at give sig Udslag i den endelige Vares Pris eller i Priseniveauet, ved at tilsvarende Prissænkning paa andre Omraader gennemføres. For visse Varer er man herhjemme i speciel Anledning faktisk begyndt paa Beskæring af Monopolelementer. Dette Arbejde kunde videreføres og intensiveres. Af særlige Færdigvare-Omraader nævnes Margarine og Kaffesurrogat. Endvidere Sukker, hvor en Undersøgelse skulde foretages særlig med Henblik paa Kapitalansættelsen. I dette som i andre Tilfælde maa der kun regnes med den absolut nødvendige Anlægs- og Driftskapital, saaledes som den vil stille sig i en rationel Bedrift. Og kun den Del deraf, der ikke er afskrevet. Endvidere maa der naturligvis ikke tages Hensyn til ikke nødvendige Kapitalanbringelser og Interesser i andre Virksomheder og nedlagte Bedrifter. Vender vi os til Raa- og Hjælpes-toffer, er der særlig Grund til at pege paa Mulighederne for at beskære Monopolelementer i Prisfastsættelsen paa Kunstgødning og Byggematerialer. Med Bibeholdelse af de fornuftige Markedsdelinger og Organisationsformer, som Kartellerne har skabt, maa det Offentlige tilstræbe, at Virksomheden kun faar normal Avance.

Hvad angaar Nedskaering af samfundsøkonomisk set unødvendige Omkostningselementer indenfor Produktion og Omsætning skal her blot nævnes Rationaliseringen indenfor visse betydelige Produktioner nemlig Mejerier, Slagterier og Elektricitetsværker. Det drejer sig om Beparelser af samfundsmæssigt unødvendige Omkostninger, hvorved menes Omkostninger, der vel privatøkonomisk set kan være nødvendige, men som ved Samarbejde inden for Branchen kunde spares, enten derigennem, at Produktion og Omsætning blev samlet paa de billigst arbejdende Virksomheder, eller ved en større Specialisering (Arbejdsdeling) mellem Virksomhederne indbyrdes eller ved en bedre Udnyttelse af Reservekapacitet sikret ved Samarbejde eller ved andre Former for fornuftigt Samarbejde inden for Branchen. Dette Samarbejde, saaledes som det vilde være blevet gennemført af en rationelt arbejdende privat Sammenslutning, er det, som Samfundet, hvis det vil have hurtige prismæssige Resultater, maa gennemtvinge — blot med den Forskel, at de sparede Omkostninger ikke bliver

¹⁾ Se Nationaløkonomisk Tidsskrift 1939, Side 184.

Overskud for private Sammenslutninger, men overleveres til Forbrugerne.

Hvad Billiggørelse af Afsætning og Fordeling gennem rationelt Samarbejde angaar, er der ogsaa her visse Muligheder. Standardeksemplet er Samarbejde mellem Mælkeleverandører til større Byer med særlig Henblik paa Besparelser i Udbringningsomkostningerne. Et Samarbejde vil ogsaa i nogle Tilfælde kunne reducere Reklameomkostningerne¹⁾.

HANDELSPOLITIKKEN I PRISPOLITIKKENS TJENESTE

En Paavirkning af Import- og Eksportpriser i Kroner regnet, der kan faa ret stor Betydning, hvis den bliver grebet an i ordentlig Maalestok, er en Opskrivning af Kronekursen. Selvom Varestrømmen bort fra Danmark har væsentlig andre Aarsager end den nuværende skæve Markkurs, og selvom Begrænsningen af Importen ogsaa har andre Aarsager, kan en vis Prispaavirkning ved en Kroneopskrivning godt finde Sted, forudsat at der sker Bindinger af Markpriserne ved Overenskomst med Tyskland. Vi kommer senere tilbage til dette Spørgsmaal.

For at Importpolitikken skal virke i Prispolitikken Tjeneste, bør Staten i større Omfang, end Tilfældet er, benytte den Bemyndigelse, den har til at foretage Indkøb af Varer fra Ind- og Udland, samt benytte sin importregulerende Bemyndigelse. Det vil kunne faa prismæssig Betydning, at der finder en Koncentration Sted af

¹⁾ Naturligvis gælder stadig mange af de fra den nationaløkonomiske Diskussion velkendte Indvendinger mod Indgreb direkte overfor Prisen i Stedet for indirekte Indgreb gennem Paavirkning af Udbud og Efterspørgsel, først og fremmest Argumentet, at det kræver mere Administration. Men Administrationen er ogsaa blevet lettere, jævnfør Carsten Welinders Afhandling: Den svenska prisregleringen. Nationaløkonomisk Tidsskrift 1940. Side 84—85. En anden almindelig Indvending er, at Maksimalpriser, hvis det virkelig er lave Priser, vil medføre mindre Produktion. Dette behøver dog ikke altid være Tilfældet. En udførlig Redegørelse herfor med Udredning af, hvilken Betydning Driftsherrernes Prisforventninger og Funktionsforholdet mellem Omsætning og Omkostninger har i denne Sammenhæng, findes i Welinders Afhandling Side 95—100. Alligevel skal man ikke bagatellisere de omtalte Indvendinger, og dette sker da heller ikke her. Tværtimod vil vi i det efterfølgende nævne adskillige prispolitiske Muligheder, der netop er Indgreb gennem Udbud og Efterspørgsel og saaledes Metoder til Paavirkning af Priser, der forringer Muligheden for »sorte Markeder«, som er den direkte Priskontrols Achilleshæl.

Importen¹⁾, og da specielt hvor ekstraordinær Vareknaphed og Importregulering medfører en betydelig Nedgang i de indførte Mængder. Det vil saaledes være urimeligt, naar Importen af f. Eks. tørrede Frugter bliver formindsket med 50 % (eller vi selv gør det), at lade Importen foregaa gennem den samme Mængde Indkøb foretaget af den samme Mængde Importører. I den nuværende Situation med fri Import fra Tyskland, men ekstraordinær Leveringsvanskelighed for en lang Række Varer i dette Land, udfolder danske Importører en Konkurrence om at faa Varerne hertil, der i mange Tilfælde ikke medfører, at der bliver givet saa meget som een ekstra tysk Eksporttilladelse. I Stedet kan Konkurrence meget vel føre til, at Leverandørerne sætter Priserne op. Ved en Centralisering af Importen kan der eventuelt yderligere opnaas lavere Priser ved Køb i større Partier, og i hvert Fald bliver det ikke den dyreste Importør, hvis Indkøbspris bliver normgivende.

Det skal endvidere bemærkes, at hvis en effektiv Prispolitik skal drives paa dette Felt, maa det forhindres, at der opstaar forøgede Avancer gennem Spændvidden mellem Udlandsprisen og Indlandsprisen for importerede Varer. Faren for Inflation maa ikke forøges gennem Dannelsen af unødvendige Indtægter. Man maa regne med, at Indlandsprisen kan hæves, naar Importbegrænsningen bliver skrappere, saaledes at en øget Spændvidde kan opstaa. Den forøgede Avance, der vil blive Resultatet heraf, kan forhindres ved at holde Prisen paa den importerede Vare nede ved Prisstop, hvilket antagelig maa suppleres med offentlig Rationering. Men hvor det er svært at rationere blot med nogen Grad af Fornuft, og hvor det ikke drejer sig om Varer, der er af stor Betydning i det almindelige Leveomkostningsindeks (der er iøvrigt gerne Sammenhæng mellem de to Forhold), bør dette undlades, og i Stedet kan Staten overtage den mulige Ekstraavance gennem Salg af Importattester eller Afgifter paa dem.

Hvad Eksportpolitikken angaar, har Staten som bekendt Bemyndigelse til at forbyde Udførsel af Varer. Gennem Dispensationsbestemmelser kan Eksporten kontrolleres og reguleres ganske nøje. Dette har naturligvis stor Betydning for en effektiv Prispolitik, idet det vil kunne bidrage til at paavirke Leveomkostningsniveauet, at der foretages en Indskrænkning af Bytthandler, hvor

¹⁾ Vi har som bekendt centraliseret Importen af enkelte vigtige Varer herhjemme efter Krigens Udbrud. Men man synes at være gaaet videre i Sverige. Se Erik Lundberg: Den svenske Prispolitik. Nationaløkonomisk Tidsskrift, 1940, Side 249.

Eksport af Varer med større Betydning for det Budget, som Leveomkostningsindekset bygger paa, byttes mod Import af Varer med mindre Betydning i denne Henseende. De Eksport-Ønskelister og Import-Ønskelister, vi møder frem med ved Handelsforhandlinger, er, set fra et aktuelt Forsyningssynspunkt, for meget præget af Ønske om at holde Udenrigshandelen i dens normale Baner.

Skal der laves en effektiv Koordinering af Handelspolitikken og Priskontrolpolitikken, bør man naturligvis ikke alene interessere sig for Varerne, mens de er i Storhandelen, men ogsaa paa deres sidste Vej til Forbrugerne: hos Detailhandlerne. Vi har allerede nævnt, at de sidste Prislovstillæg giver det offentlige Adgang til at paabyde Prislistor og Prismærkning. Med de givne Bemyndigelser kunde Priskontrollen bidrage til Løsningen af den store Opgave — en billigere Fordeling — ved Fastsættelse af Detailavancer, saaledes at man indsnævrede Mulighederne for stadig Tilgang af ikke altid lige dygtige Detailhandlere. Iøvrigt er Detailhandelens Rationalisering et meget stort Spørgsmaal, det vil tage lang Tid at løse. Man kunde dog teknisk set let gøre to Ting, der straks vilde arbejde i den rigtige Retning, selvom Virkningerne først vilde vise sig efterhaanden. For det første kunde man ophæve Bestemmelsen i Næringslovens § 26, om at en Handlende kun maa have et Udsalg i hver Kommune. For det andet kunde man ophæve Bestemmelsen om, at Huslejekrav paa Forretningslokaler er privilegerede Fordringer i Konkursbo, idet dette antagelig vil holde igen paa Husejernes Indretning af Butikslokaler. Til Overvejelse skal ogsaa nævnes det af Ejnar Lomholt i dette Tidsskrift fremsatte Forslag om Omsætningskat¹⁾.

PRODUKTIONSPOLITIKKEN I PRISPOLITIKKENS TJENESTE

Det gælder med Hensyn til Produktionen, som det gælder med Hensyn til Import og Eksport: Staten har vidtgaende Bemyndigelser til at foretage Indgreb, der kan bringes ind i Koordinationen af de offentlige Indgreb i Prispolitikken Tjeneste. Gennem Importregulering og Rationering af Raavarer i Henhold til den almindelige Rationeringsbestemmelse i Forsyningsloven af 3. August 1940, gennem særlige Love, der paalægger Produktionspligt og gennem de almindelige Beføjelser efter Loven af 3. August, der

¹⁾ Ejnar Lomholt: Rationel Detailhandel. Nationaløkonomisk Tidsskrift 1940, Side 65.

giver Staten Myndighed til at gribe ind i Produktionen, kan der foretages en Del af prispolitisk Interesse.

Set fra de Synspunkter, der her anlægges: Forhindring af Prisstigningstendenser gennem saadanne Metoder, der er skaansomme mod den brede Befolkning, nævnes særlig følgende Indgreb: Fremskaffelse af hjemlige Raa- og Hjælpestoffer indenfor andre Grene af den økonomiske Virksomhed end Landbruget¹⁾, kan der først og fremmest blive Tale om i Skovbruget og den øvrige Brændselsproduktion. En effektiv Prispolitik vilde medføre, at det Offentlige i Stedet for at stimulere Produktionen ved at betale væsentlig højere Priser, paalagde Produktionspligt. Dette forudsætter rent praktisk, at Hovedparten af Produktionen er samlet paa forholdsvis faa Producenter eller S sammenslutninger af saadanne. Et Skridt i den Retning er man gaaet med en Hugstpligt for Skovene, for saa vidt angaar Brænde, men ikke for Tømmer og andet Gavntæ.

Gaar vi over til Industrien, kan det, der i det foregaaende er sagt angaaende Produktionspligt (som ogsaa sagligt omfatter Investeringspligt, jævnfør den tyske Ordning) tilpasses til dette Omraade. Af de Ting, der ligger for, naar man tænker sig Produktionspolitikken indordnet under Prispolitikken Forsyningssynspunkt, er Kunstuld, Kunstsilke, Celluld, Kvælstof og Koks, idet man kan regne med, at Staalværket er paa Vej.

Som en særlig Opgave foreligger Udnyttelse af Affald i Haandværk og Industri saavel som hos private. Dette Arbejde er taget op. Et Spørgsmaal, der sandsynligvis er større, men ogsaa vanskeligere, er Spørgsmaalet om at faa frem alle Slags Metaller og andre værdifulde Stoffer, der nu findes ude i Samfundet i en saadan Form, at det ikke kan kaldes Affald, men i Former, der er til liden eller ingen Nytte maalt med den Alen, man maa anlægge paa Nytte i en Blokadesituation med usædvanlig Knaphed paa Raa- og Hjælpestoffer.

Foruden Fremskaffelse af hjemlige Raa- og Hjælpestoffer kommer følgende Bestræbelser til Overvejelse, hvis Produktionspolitikken skal indordnes under Prispolitikken: Besparelser i Raastofbruget, naar Raastofimporten formindskes. Det drejer sig dels om Koncentration og Samarbejde i Produktionen med Henblik paa Raastofbesparelse, dels om Fremme af raastofbesparende Tek-

¹⁾ Af praktiske Grunde udskiller vi en Del af Produktionspolitikken, nemlig Produktionspolitikken overfor Landbruget, og behandler den i et særligt Afsnit sammen med Prispolitikken overfor Landbruget. Men de principielle Betragtninger om Prispolitikken bliver naturligvis ikke gentaget.

nik og Metoder. Af Eksempler paa vigtigere Ting nævnes for Kraftproduktionens Vedkommende Nedlæggelse af særlig raastofslugende Elektricitetsværker og Samarbejde mellem de øvrige. Idealet er et samlet Ledningsnet for Højspændingsstrøm over hele Landet. Der er Tegn paa, at dette nu er paa Vej. Med Hensyn til Industrien bør nævnes Tanken om Raastofbesparelse gennem Samling af visse Dele af Næringsmiddelproduktionen paa færre Bedrifter, særlig for saa vidt angaar Mejerier og Slagterier. Omfattende Nybygninger bliver der næppe Tale om, men en Raastofbesparelse kan naas ved en vis Koncentration. Tvang er nødvendig, hvis det skal naas hurtigt. Men ogsaa indenfor Tekstilindustrien og Skotøjsindustrien ligger der Muligheder for Raastofbesparelse gennem Samarbejde og Koncentration eventuelt i Forbindelse med Standardisering. Det samme gælder forøget Anvendelse af raastofbesparende Teknik og Metoder.

LANDBRUGSPOLITIKKEN I PRISPOLITIKKENS TJENESTE

En væsentlig Indvirkning paa Prisniveauet kunde opnaas ved en konsekvent Omlægning af Landbrugspolitikken. Der tænkes her baade paa Produktionspolitikken og Prispolitikken overfor Landbruget.

Der kan næppe være Tvivl om, at en gunstig Indvirken paa Leveomkostningsniveauet kunde naas ved en Forøgelse af Planteavlsproduktion derunder ogsaa Industriplanter og en Nedsættelse af den animalske Produktion. Hvad Kornet angaar, vilde Landbrugspolitikken Indordning under den almindelige Prispolitik betyde, at der blev truffet en Ordning med det store Landbrug om Tilsaaning og Levering af Korn til det Offentlige til lavere Priser end de nuværende. Ellers maatte man gribe til Udstykning. Iøvrigt maatte man fremskynde hurtigt virkende Grundforbedringsarbejder og paalægge Dyrkningspligt for ubenyttede Arealer i private Hænder. Endvidere, hvis det skønnes hensigtsmæssigt, trinvis Forøgelse af Produktionen af Fodersukkerroer og Foderkartofler. Eventuel Hjælp til det lille Landbrug til Omlægning og Støtte til effektiv Anvendelse af grønne Afgrøder. Indskrænkning af den animalske Produktion i stærkere Grad end allerede har fundet Sted vil lette Forsyningen og Produktionen for Gryn, Foder til Heste, Skummetmælk og Spisekartofler. Da det lille Landbrug er kriseram, medens det store har haft forøgede Ind-

tægter, bør Indskrænkningen af Kreaturbestanden finde Sted »fra oven og nedefter«. (Man har jo allerede været i nogen Grad inde paa at forbeholde det mindre Landbrug en anseelig Del af Svineholdet). Samtidig maa man dog for Køernes Vedkommende se paa deres Mælkeproduktion. Det er klart, at det er administrativt meget lettere at nedbringe Kreaturbestanden ved Forhøjelse af Kornprisen, men af sociale Grunde maa Kornprisen ikke stige. Den skal nedad. Lavere Kornpriser vil iøvrigt støtte de smaa Brugs Økonomi og bidrage til, at der kan lægges Loft over Hjemmemarkedsprisen paa Smør, Flæsk og Kød. Men derudover kan Niveauet lægges lavere, naar man gennemfører en rationel Gældsordning med Gældsnedskrivning, Loft over Prioriteterne og konjunkturbestemt Rente jfr. Kreditforeningsdir. Orla Buhls Planer¹⁾. Den passive Kapital kan med Fordel give sit Bidrag for at slippe for Inflationen, og Landbruget maa opgive sit Standpunkt, at alle skal have, fordi nogle trænger. Det store Landbrug faar i Virkeligheden med den nuværende Landbrugspolitik en særlig Præmie ud over Produktionsomkostningerne, hvilket er i afgjort Strid med de Retningslinjer, der gælder i Prispolitikken overfor andre Erhverv.

Det Forslag har været fremsat, at alle eller en Del af de Indtægter, der nu forskudsvis udbetales Landbruget af Nationalbanken, bør tilbageholdes mod en tilsvarende Nedskrivning af Landbrugets Prioritetsgæld. En Variant af dette Forslag gaar ud paa Tilbageholdelse af et Beløb svarende til Kapitalforringelsen i Landbruget ved de ekstraordinære Nedslagtinger. Den sidste Variant er paa en Maade mere praktisk, som det netop refererer sig til Penge, der ellers ikke vilde være kommet ind og saaledes ikke beskærer normale Indtægter.

Til Slut blot dette: Kronhævning og Eksportindtægternes Beslaglæggelse er ikke indbyrdes afstemt og anlagt paa samtidig Anvendelse. En vis Kronhævning kunde derimod godt anvendes sammen med de førstnævnte Forslag til Omlægningen i Landbrugspolitikken. Men Kronhævning uden Gældssanering for Landbruget vil være en social Ulykke. Kronhævning begrænser ikke Indtægterne i det store Landbrug — hvor der tjenes mere — men i det lille Landbrug, der ikke har Merindtægter af Betydning.

¹⁾ Orla Buhl: Byggeriet som Led i Planøkonomi, 1941, og tidligere Skrifter.

FINANSPOLITIKKEN I PRISPOLITIKKENS TJENESTE

De inflationshæmmende Forholdsregler, der kan være Tale om, hvis Finanspolitikken indordnes under det fælles prispolitiske Synspunkt, kan grupperes saaledes: Begrænsning af Udgifterne, som det her vil føre for vidt at komme ind paa, Fremskaffelse af nye Indtægter og Omlægning af de indirekte Skatter.

Hvad angaar nye Indtægter, skal det bemærkes, at ud fra Grundforudsætningen, at det gælder om at anvise inflationsbekæmpende Forholdsregler, der saa vidt muligt er skaansomme overfor den brede Befolkning, maa det særlig blive Skatter paa den bedre stillede Del af Befolkningen, der skal overvejes. Den Fare, der truer ved en Forøgelse af Skatter paalagt de bedststillede, er velkendt. Det er Faren for, at Opsparingen skal gaa væsentlig tilbage. Men i Bekymringen for, at Maskin- og Bygningskapitalen skal forringes, maa man ikke glemme Faren for, at den »personlige Kapital« — til Skade for Arbejdsevnen — forringes. Ved »personlig Kapital« tænkes paa Arbejderens og hans Families Foderstand, Beklædning og Boligstandard (herunder Opvarmning). Denne Fare er lige for Haanden under kraftige Prisstigninger. Iøvrigt maa man, hvad Kapitalopsparingen angaar, erindre, at en forholdsvis stor Del af denne utvivlsomt foregaar i Aktieselskaber og saaledes ikke bliver ramt af en Forøgelse af de personlige Skatter. Endvidere maa det erindres, at for mange aktive Kapitalister er en vis Opsparing en forretningsmæssig Nødvendighed. Men naturligvis gaar det ikke an at se bort fra, at opsparede Midler kan blive opspist. Det offentlige maa derfor søge at modvirke dette — hvis Prispolitikken skal gøres effektiv — ved direkte Forbrugsbegrænsning og ved Kontrol med Formueforbrug f. Eks. ved Anmeldelsespligt for Salg af fast Ejendom, og Papirer og for Udtræk af Banker og Sparekasser over et vist Beløb. Hvis denne Metode ikke slaar til, er der kun een Udvej: Tvangsopsparing.

Skal Finanspolitikken derfor træde i Prispolitikkenes Tjeneste, maa man gaa til en Forøgelse af Progressionen i Skatteskalaen og en Forstærkelse af Merindkomstskatten.

Den vigtigste Indvending mod direkte Skatter paa de økonomisk bedre stillede som Middel til Bekæmpelse af Inflation ligger deri, at det ikke altid vil være saaledes, at de Velhavende vil indskrænke deres Forbrug ret meget af netop de Varer, der opstaar øget Knap-
hed paa: derfor maa direkte Forbrugsbegrænsning supplere. I

alle Tilfælde maa det Indtryk ikke fæstnes, at man her har et Universalmiddel.

Som en tredje Gruppe Forholdsregler nævntes: Omlægninger i den indirekte Beskatning. Hvad Forbrugsafgifterne angaar (de er jo i Øjeblikket vigtigere end Tolden), er der ret store tekniske Muligheder for en Demokratisering. Det vil blive indvendt, at hvad er Nødvendighedsvarer, og hvad er Luksus? Vi gaar her ud fra den enkle Definition, at saadanne Varer, som spiller en relativ større Rolle i de bedrestillede Budget, er Luksusvarer. Grænsen maa sættes efter praktiske Hensyn. Her skal blot som Eksempler nævnes Nedsættelse af Afgiften paa Sukker og Kaffesurrogat og Nedsættelse af den »indirekte Beskatning«, der findes i den offentlige Prisfastsættelse paa Gas. Til Gengæld forøgede Indtægter ved nye indirekte Skatter; nemlig Omsætningsafgifter paa alle Slags Luksusvarer i Lighed med Automobilomsætningsafgiften, f. Eks. paa Smykker, Antikviteter, Tæpper, Malerier, Grunde til privat Villabebyggelse og Anvendelse (Haver, Tennisbaner m. m.), Heste til Ridebrug. Endvidere Omsætningsafgift paa Restaurationsregninger. En saadan Demokratisering af den indirekte Beskatning vil have en mærkbar Indflydelse paa Leveomkostningsniveauet i nedadgaaende Retning, uden at det Offentliges Indtægter formindskes.

Vi bevæger os nu paa Overgangen fra Finanspolitikken til Socialpolitikken, hvilket bliver endnu mere synligt ved de næste Forholdsregler, der skal omtales.

SOCIALPOLITIKKEN I PRISPOLITIKKENS TJENESTE

Foruden den i det foregaaende omtalte direkte Prispaavirkning gennem Skattepolitik, maa Opmærksomheden henledes paa en anden mere indirekte Maade, hvorpaa Skatter kan bringes i Anvendelse. Man kan nemlig gennem visse Skatter bevirke en større Lighed i Konsumet. Som det vigtigste Eksempel skal nævnes Skat paa Værelser over et vist Tal pr. Familie.

Man kan f. Eks. give et skattefrit Værelse pr. Familiemedlem. Værelser over dette Tal beskattes efter en progressiv Skala, d. v. s. større Skat pr. Værelse for flere Værelser over det skattefrie Minimum. For udlejede Værelser betales ikke. Hvis en Skatteyder ejer eller lejer flere Huse, lægges Værelsernes Antal sammen. En Skat af denne Art vilde, hvis den var tilstrækkelig høj og gennemførtes i Forbindelse med supplerende Foranstaltninger, gennemtvinge en Nedgang i Forbruget af Værelser hos Overklassen

og Mellemlassen, og en Forøgelse af Værelser og smaa Lejligheder, som udlejes, og derigennem forhindre en Stigning i Lejen for smaa Lejligheder og Værelser. Hvis Progressionen i Skatten og Grundbeløbet er tilstrækkelig høj, kan man endog forvente en Nedgang i Lejen, hvilket vil have stor Betydning for Pristallet for Leveomkostninger. I Betragtning af det væsentlige Fald i Byggeriet og i Betragtning af den lave Ledighedsreserve af Lejligheder, som medfører, at mange Arbejdere spilder Tid og Penge paa at komme fra og til deres Arbejde, fordi de ikke kan komme til at bo i Nærheden, er den her omtalte Skat af Betydning. Da det imidlertid ikke er absolut givet, at en Indskrænkning i de bedrestillede Værelsesforbrug betyder et tilsvarende Udbud af Værelser og smaa Lejligheder til Leje, maa der til Skatten knyttes forskellige supplerende Foranstaltninger, der særlig vendes mod Husejere. Den eksisterende Lovbestemmelse om særlig billige Laanemuligheder for Husejere, der lader ledige Lejligheder og Værelser omdanne til smaa Lejligheder, kunde kombineres med en Skat paa dem, der ikke benyttede sig heraf inden for en vis Tid. Da et Fald i Lejeniveauet eller blot en Standsning af dets Stigning kan bringe særlig gældsatte Husejere i en vanskelig Situation, maa der ogsaa her Gældsordningsregler til¹⁾.

Der foreligger herudover en anden Mulighed for at paavirke Lejen, nemlig direkte Nedskæring. Ogsaa her maatte man supplere med en Gældsordning. Dette Forslag paavirker dog ikke Udbuddet af Lejligheder og er derfor næppe tænkeligt uden en Slags Lejlighedsrationering, jævnfør Verdenskrigens sidste Aar.

Under Socialpolitik (ligeledes med ikke ringe Tilknytning til Finanspolitikken) maa ogsaa nævnes en anden vigtig og lidet debateret prispolitisk Forholdsregel: nemlig offentlig Tilskud til Nedbringelse af Prisen paa særlig vigtige Varer. Vi har et Tilløb til den i Dag paa et enkelt Punkt, idet Finansministeren betaler en vis Del af det Tilskud til Rugbrødsfabrikationen, der holder Rugbrødsprisen nede. I England var man allerede under mit Ophold derovre for et Aar siden kommet et godt Stykke ind paa den Vej. Sir John Simon meddelte saaledes i Underhuset den 31. Januar 1940, at han brugte 1 Mill. engelske Pund om Ugen til at holde Priserne nede paa Brød, Mel, Kød og Flæsk. I Danmark burde Systemet omfatte de samme Varer eventuelt med Tilføjelse af Brændsel²⁾.

Det siger sig selv, at Finansiering ikke maa finde Sted ved Kreditudvidelse, for i saa Tilfælde er Metoden ikke ren inflationsbekæmpende. Det er ogsaa klart, at Tilskud til private Produ-

¹⁾ Orla Buhls tidligere nævnte Gældsordning tager ogsaa Sigte paa Byejendomme.

²⁾ Om Subventionspolitikken i Sverige — særlig Prisudjævningsbidraget til Mejerierne — se Erik Lundberg: Den svenske Prispolitik, Nationaløkonomisk Tidsskrift 1940, Side 249—250.

center for at faa Priserne nedsat eller for at forhindre Prisforhøjelse maa ledsages af indgaaende Priskontrol.

Et særligt Problem melder sig her: om de nedsatte Priser skal gælde alle eller kun de økonomisk daarligst stillede. Det vil efter Forfatterens Mening være forkert at sælge Nødvendighedsvarer til Overklassen og Mellemklassen til reducerede Priser, uanset at man derved opnaar, at Metoden ikke faar saa stærkt Skær af Socialhjælp. Det vil blive indvendt, at det jo kan være ligegyldigt fra et socialt Synspunkt, om Overklassen og Mellemklassen faar Adgang til billige Nødvendighedsvarer eller ej, naar de blot selv betaler. Men dette Modargument har ikke megen Vægt, thi disse Befolkningsgruppers Skattevillighed har visse Grænser, og hvad der skaffes af Midler fra disse Kilder bør benyttes socialt — ikke med det æstetiske Formaal at dække over, at der er økonomisk Ulighed i Danmark. Subventionsmetodens Fordele ligger netop i — som fremhævet af Lektor Winding Pedersen¹⁾ — at denne Metode kan individualiseres: man kan koncentrere sig om at dæmme op for Nødvendighedsvarernes Prisstigning, og man kan indrette Tilskuddene saadan, at de kun kommer de mindrebemidlede Forbrugere til Gode.

Direkte Regulering af Forbruget er et andet Element i en Socialpolitik stillet ind under det almindelige Prissynspunkt. Denne Forholdsregel — der tænkes paa Rationering — har dels en direkte Værdi (som dog ikke maa overdrives, noget Universalmiddel er Rationering ikke) og dels en Værdi som supplerende Foranstaltning til flere af de tidligere nævnte Indgreb. Den direkte Værdi ligger i, at det offentlige gennem Rationeringer kan hjælpe Befolkningen til at spare paa de rigtige Steder, nemlig paa de Varer hvor Forbruget — f. Eks. som Følge af Blokaden — ikke kan udvides, men maa indskrænkes.

Som nævnt bliver Rationering ogsaa nødvendig som supplerende Foranstaltning. Det vil forstaas, at det, der sker ved en effektiv Anvendelse af flere af de Forholdsregler, der er omtalt i det foregaaende, er, at man nedsætter Priserne direkte gennem Fjernelse af forskellige Afgifter, Avanceelementer og unødvendige Omkostninger, eller at man nedsætter dem gennem Tilskud. Man regner med, at dette kan ske, uden at Produktionen formindskes. Men man bekymrer sig i første Omgang ikke om Efterspørgselen. Nu vil Prisnedsættelse have en vis almindelig Tendens til at forøge Efterspørgselen efter de paagældende Varer. Det er sandsynligt, at dette i mange Tilfælde ikke faar praktisk Betydning²⁾, men i

¹⁾ Prisernes Regulering, Nationaløkonomisk Tidsskrift 1939, Side 276 og flere Steder.

²⁾ Tag som Eksempel Prisnedsættelse paa Byggematerialer. Efterspørgselen efter disse bliver næppe afgørende bestemt af Nedsættelse i Priserne. Andre Omstændigheder, der bestemmer Byggeriets samlede Omfang, er sikkert vigtigere.

enkelte Tilfælde kan man godt tænke sig, at der opstaar følgende Problem: Kan man tilfredsstille Efterspørgselen til den nye relativt lavere Pris? Da Raastofmangler under Blokadesituationen vil sætte snævrere Grænser for Produktionsudvidelse, kan det tænkes, at man maa gribe til Rationering for at fordele Udbuddet af Varer mellem Efterspørgerne.

Da det er klart, at Prisproblemet ud fra det i denne Artikel anlagte Synspunkt væsentlig kun har Interesse som en Afspejling af Forsyningsproblemet, bør det bemærkes, at der ved Anvendelse af Rationeringer naturligvis ikke er Tale om at undgaa Nedsættelse af Levefoden. Men gennem Rationeringens praktiske Tilrettelægning kan man atter tilstræbe at gardere den brede Befolknings Forbrug saa meget som muligt. Den saglige Nødvendighed af Besparelser, der hvor Forbruget er stort, sætter imidlertid ofte snævre Grænser herfor. Der kunde dog nok gøres mere, end der bliver gjort.

KAN DE NÆVNTE INDGREB FORVENTES ANVENDT I ET SAADANT OMFANG, AT INFLATIONEN UNDDGAAS?

I det foregaaende er der gennemgaaet en lang Række Indgreb, der tilsigter at bekæmpe Prisstigningerne paa en forholdsvis skaaansom Maade for den brede Befolkning. Det vil være et stort og vanskeligt Arbejde at overveje, om de omtalte Forholdsregler, hvis de alle blev gennemført med fuld Effektivitet, vilde kunne skabe en Modkraft, der var tilstrækkelig til at forhindre Inflation, hvis Krigen og Blokaden varer. Men der er Grund til at tro, at de vilde gaa en lang Vej i den Retning. Den teknisk-økonomiske Effektivitet kan næppe betvivles. Tvivlen kommer ind ad en anden Dør. Der kan nemlig sættes Spørgsmaalstegn ved de politisk-økonomiske Muligheder for at gennemføre dem.

Hvad angaar Priskontrolpolitikken, vil saavel Ændringen af § 8, saaledes at ikke enhver Omkostningsstigning kan indkalkuleres i Prisen, som den dermed i Forbindelse staaende Kartelliseringsbemyndigelse for Priskontrollen, støde paa Modstand hos Industriens og Handelens Indehavere. De omtalte yderligere Bemyndigelser vil nok blive gennemført, men ikke de første Maaneder. Med Hensyn til Handelspolitikken vil Koncentration af Import støde paa en lignende Modstand. Eksportbegrænsning vil støde paa Modstand i Eksporterhvervene og kræve Indforstaaelse hos vor store Kunde.

Betragter vi Spørgsmaalet om at hæve Kronekursen, maa det anses for tvivlsomt, om en stor Hævning vil kunne gennemføres under Hensyn til Landbrugets Stilling og i Forbindelse dermed

Hensynet til den politiske Grundtæse om det saakaldte nationale Samarbejde. Overenskomst med Tyskland er ogsaa nødvendig.

Hvad angaar Produktionspolitikken, vil Produktionspligt og tvungen produktiv Anvendelse af Produktionsfaktorer støde paa kompakt Modstand fra de allerede nævnte Tilhængere af den private Ejendomsret. Koncentrering af Produktionen vil støde paa Modstand fra de mindre effektive Foretagender.

Ser vi paa Landbrugspolitikken, vil Tanken om Korn-Produktionspligt være meget vanskelig at gennemføre i Praksis. Det bliver heller ikke nemt at komme ned med Kornpriserne. Med tvangsmæssig Nedsækering af den animalske Produktion forholder det sig paa samme Maade. Kronehævning er omtalt. Bortset fra Husmændene vil saavel Landbrug som besiddende By-Erhverv være imod Gældsnedskrivning.

Med Hensyn til Finanspolitikken, specielt Forhøjelse af Progressionen i Indkomstskatten og Stramning af Merindkomstskatten, gaar den politiske Tendens i Øjeblikket tydeligvis den modsatte Vej. Demokratisering af Forbrugsskatterne vil ogsaa være politisk vanskelig og tager Tid.

Saa er der endelig Socialpolitikken i Prispolitikken Tjeneste. Her vil Værelsesskatten blive stemplet som kulturfjendtlig, hvilket den naturligvis ogsaa er — set fra Overklassens og Mellemlklassens Synspunkt. Direkte Lejesækning er mere populær, men skal der røres ved Realkrediten, vil en kompakt Modstand melde sig. Tilskudspolitikken kan daarlig udstrækkes paa et Tidspunkt, hvor Skattepolitikken lempes. Derimod vil Forholdene nok tvinge til flere Rationeringer til Trods for politisk Modstand.

Forsøges nu et Helhedsbillede af de her nævnte Enkeltheder, maa det blive, at adskillige af de omtalte Forholdsregler vil støde paa en stærk Modstand hos betydningsfulde Samfundsgrupper. Og at andre Forholdsregler vil kræve vidtgaaende økonomiske Forhandlinger med Tyskland. En hurtig og effektiv Anvendelse af dem alle er derfor ikke at vente, og fortsat Prisstigning maa derfor anses for overvejende sandsynlig, hvis Krigen og Blokaden varer. Man vil endvidere se, at Prisstigningernes Bekæmpelse ikke er et isoleret økonomisk-politisk Spørgsmaal, men et Spørgsmaal, der er et integrerende Led af meget store politisk-økonomiske Spørgsmaal.
